

6	Przedmowy
12	Wstęp Konstantin Akinsha
22	Z Kijowa do Paryża. Kosmopolityzm Aleksandry Ekster Katia Denysova
32	Początek. Pierwsze wystawy awangardowe w Ukrainie Ołena Kaszuba-Wolwacz
44	Sekcja Artystyczna Kultur-Lige. Sztuka awangardowa jidysz w Kijowie (1918–1922) Hillel Kazovsky
54	Ołeksandr Bohomazow. Futuryzm w wydaniu ukraińskim Ołena Kaszuba-Wolwacz
66	Bojczukizm Myroslawa M. Mudrak
76	Naddnieprzański Bauhaus Ołena Kaszuba-Wolwacz
86	Konstruktor Wasyl Jermiłow. Urzeczony materialnością Konstantin Akinsha
98	Anatol Petrycki – artysta o wielu twarzach Konstantin Akinsha
110	Od symbolizmu do awangardy. Emancypacja ukraińskiego kina w latach 20. Iwan Kozłenko

122	Sceniczne laboratorium ukraińskiej awangardy Tetiana Rudenko
132	W cieniu Rosji. Sztuka ukraińska na 16. Biennale w Wenecji w 1928 roku Ołena Kaszuba-Wolwacz, Martyna Drobotiuk
140	modernistyczna w międzywojennym Lwowie. Chronologia w zarysie Andrij Bojarov
152	Na emigracji. Archipenko, Delaunay i Baranoff-Rossiné Katia Denysova
162	Od zapomnienia do sławy. Specfond, czyli tajny zbiór specjalny Julija Łytwyneć
170	Biogramy autorek i autorów
173	Nowa sztuka
197	Modernizm ludowy
209	Teatr
233	Kultur-Lige
243	Bojczukiści
269	Ukraina pod rządami Sowietów
283	Międzywojenny Lwów
299	Powrót do sztuki przedstawiającej

Wstęp

Radykalna sztuka ukraińska, która powstała w ostatniej dekadzie istnienia imperiów rosyjskiego i austro-węgierskiego, niczym sejsmograf odnotowała nadchodzące gwałtowne i monstrualne zmiany zachodzące na tle rewolucji i kolejnych prób ustanowienia niepodległego państwa. Ukraińscy moderniści czynnie uczestniczyli w procesie narodowotwórczym, starając się stworzyć rozpoznawalny, narodowy styl. Oto ich historia.

Po niemal pięciu latach krwawej wojny o niepodległość (1917–1921) bolszewicy pokonali narodowe siły ukraińskie i ustanowili Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką (USRR). Początkowy okres rządów komunistycznych dawał złudzenie autonomii kulturalnej pod kontrolą Sowieców. Polityka „ukrainizacji”, poparta pierwotnie przez Moskwę w celach taktycznych, ułatwiła błyskawiczny rozwój kultury narodowej podkreślającej rodzimą tożsamość¹. Lata 20. stały się okresem śmiałych eksperymentów artystyczno-literackich – erą istnego renesansu ukraińskiej sztuki, literatury, teatru i kina. W porównaniu do innych republik radzieckich autonomia kulturalna pomogła Ukrainie wydłużyć okres eksperymentów artystycznych. W Kijowie znalazły schronienie tak istotne postaci awangardy jak Kazimierz Malewicz (1879–1935) czy Wołodimir Tatlin (Władimir Tatlin, 1885–1953), których w Rosji szybko wpisano na czarną listę niebezpiecznych „formalistów”. W Ukrainie artyści ci mogli wykładać, wystawiać i wydawać jeszcze nawet w 1930 roku. Był to jednak krótki okres ciszy przed nieuchronną burzą. Politykę ukrainizacji gwałtownie ukrócono w 1931. Wśród ukraińskiej elity intelektualnej nastąpiły natychmiastowe, bezwzględne czystki. Poza licznymi artystami bez sądu rozstrzelano lub skazano na łagry wielu poetów, pisarzy i reżyserów teatralnych. Palono rękopisy, książki i prace. Murale zamalowywano albo skuwano. W późniejszym czasie grupę męczenników kultury ukraińskiej określono jako „rozstrzelane odrodzenie”². Po kilku falach represji ukraiński modernizm został skazany na zapomnienie. Prace niezniszczone zesłano do tajnych, specjalnie na ten cel przygotowanych magazynów.

Wielkie czystki zebrały żniwo wśród artystów z całego ZSRR, ale represje w Ukrainie zaczęły się wcześniej i miały szczególny charakter. W Rosji objęci terrorem artyści i pisarze byli ogólnikowo nazywani „wrogami ludu”. Natomiast w Ukrainie postaci takie oskarżano – bardziej emocjonalnie i niszcząco – o „nacjonalizm burżuazyjny”. Na tak przygotowanym gruncie w 1931 roku rozpoczęła się dewastacja ukraińskiej literatury i sztuki, a mówiąc wprost, ludobójstwo kulturowe. Natomiast w latach 1932–1933 doszło do ludobójstwa masowego – władze radzieckie wywołały w Ukrainie sztucznie Wielki Głód, Hołodomor, który pochłoniął

Początek. Pierwsze wystawy awangardowe w Ukrainie

Awangarda artystyczna pojawiła się w Kijowie, Charkowie i Odesie pod koniec XIX wieku. W Europie modernizm rozwijał się organicznie: radykalne tendencje w sztuce wyrosły dopiero na fundamentach przygotowanych przez impresjonizm i postimpresjonizm. Natomiast w Ukrainie modernizm i awangarda doszły do głosu niemal równocześnie. Style nie tylko szybko się zmieniały, lecz także współistniały ze sobą, stale się przekształcając. Ta różnorodność stylistyczna stanowiła najważniejszą cechę pejzażu ukraińskiej awangardy.

Nie wszystkie europejskie innowacje i odkrycia, które zmieniły oblicze sztuk pięknych w XX wieku, zaznaczyły swoją obecność w Ukrainie w tym samym okresie. Zainteresowanie europejskim modernizmem postępowało jednak szybko, a niektórzy artyści – tacy jak bracia Burlukowie, Aleksandra Ekster (1882–1949), Władimir Baranoff-Rossiné (1888–1944) czy Alexander Archipenko, 1887–1964) – mogli zaznajomić się bezpośrednio z nowymi prądami, takimi jak fowizm, kubizm czy futurizm. Ci, którzy pozostali w Ukrainie – Ołeksandr Bohomazow (1880–1930), Anatol Petrycki (1895–1964), Mark Epsztejn (1899–1949) i Wasyl Jermiłow (1894–1968) – stworzyli własne odmiany kubizmu, futurizmu i konstruktywizmu. Wystawy organizowane od przełomu wieków do wybuchu I wojny światowej w Kijowie, Odessie i Charkowie wyraźnie świadczyły o tym, że nowoczesna sztuka europejska przeniknęła do lokalnych ośrodków artystycznych.

W historii ukraińskiego modernizmu pokazy czysto awangardowe zdarzały się bardzo rzadko. Towarzystwa artystyczne nie zrzeszały się wokół jakiejś wspólnej platformy estetycznej – wystawy prezentowały szeroki przekrój prądów modernistycznych, od umiarkowanych eksperymentów formalnych po nieskrępowany radykalizm. Jednak nawet takie mieszane ekspozycje pozwalały publiczności zapoznać się z najnowocześniejszymi dziełami i awangardowymi poglądami przeobrażającymi ukraińską sztukę.

Działalność artystyczną i wystawienniczą kształtowały dwa istotne czynniki. Po pierwsze, trwało poszukiwanie tożsamości narodowej wynikające z pragnienia samostanowienia narodu ukraińskiego. Długotrwały spór o „styl ukraiński” rozpoczął się u zarania XX wieku i trwał do połowy lat 20.¹ Objął on niemal wszystkich artystów i artystki w Ukrainie, kreśląc przy tym główny wektor rozwoju sztuki w tym kraju. Po drugie, w ukraińskich miastach nie istniał rynek sztuki. Brakowało ustalonej sieci galerii, salonów, kolekcjonerów i artystów, a zwłaszcza

Dacza w Bojarce, 1914, sangwina, papier, 32 × 29 cm
Kolekcja Jamesa Butterwicka, Londyn

Autoportret, 1914–1915, olej, płótno, 33 × 32 cm
Kolekcja Władimira Dobrowolskiego, Londyn. Dzięki uprzejmości Jamesa Butterwicka

Projekt kostiumu Bachantki do spektaklu *Famira Kifaried*, Teatr Kameralny, Moskwa, 1916,
gwasz, papier, 45 × 36,5 cm
Muzeum Sztuki Teatralnej, Muzycznej i Filmowej Ukrainy

Szkic do choreografii *Maski*, Szkoła Ruchu Bronisławy Niżyńskiej, Kijów, 1919,
akwarela, tektura, 60 × 43 cm
Muzeum Sztuki Teatralnej, Muzycznej i Filmowej Ukrainy

Kobieta z nosidłem (Mleczarka). Kompozycja kubistyczna, ok. 1920, tusz, piórko, akwarela, lakier, papier, karton, 44,8 × 33 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Rodzina krawca. Kompozycja kubistyczna, ok. 1920, tusz, akwarela, piórko, papier, 46,5 × 32,5 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Chłopka z dziewczynką, lata 20., tusz, akwarela, papier, 44 × 34 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Portret dziewczynki, lata 20., tempera, sklejka, 23 × 23 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Projekt okładki czasopisma „Awanhard”, 1929, tusz, gwasz, papier, 30,5 × 22,9 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Projekt reklamy wydawnictwa, lata 20., gwasz, tusz, papier, 36 × 26,8 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Pilarze, 1929, olej, płótno, 168 × 135 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy

Ostrzenie pił, 1927, olej, płótno, 138 × 155 cm
Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy